

TURON PLITASI RIVOJLANISHINING GEOSINKLINAL DAVRI

Axmedov Xolxo‘ja Raxmatullayevich

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti mustaqil izlanuvchisi

АННОТАЦИЯ

Maqolda Turon plitasining geosinklinal bosqichida rivojlanishi bilan bog‘liq rivojlanishi va bu davrlarning o‘ziga xos xususiyatlari haqida ta‘rif berilgan. Paleozoyning barcha sistemalarida sodir tektonik harakatlar natijasida hosil bo‘lgan uzilmalarning vujudga kelishi yoritib berilgan. Gersin va kaledon burmahanliklarining o‘rni va rivojlangan mintaqalari alohida yoritilgan.

Tayanch iboralar: Paleozoy, gersin, kaledon, Tyan-Shan, Djezkazgan Chuy, Teniz, Turgay.

ANNOTATION

The article describes the development of the Turanian plate in the geosynclinal stage and the specific features of these periods. The formation of breaks as a result of tectonic movements in all systems of the Paleozoic is explained. The role and developed regions of the Hercynian and Caledonian Burmese regions are highlighted separately.

Keywords: Paleozoic, Hercynian, Caledonian, Tien-Shan, DjezkazganChuy, Teniz, Turgai.

Turon plitasining hududlari paleozoy erasining barcha davrlarida Ural-Tyanshan geosinklinal oblastining tarkibiga kirgan, plitaning turli qismlarining geologik tuzilishi murakkabligi va rivojlanish tarixi turlichaligi bilan tavsiflanadi.

Geosinklinal rivojlanish davri Markaziy Qozog‘istonning g‘arbiy qismi va Shimoliy Tyan-Shan hududida yakunlangan bo‘lib, kaledon burmalanish kechgan. Bu yerda bir qator antiklinoriya va sinklinoriyalar hosil bo‘lgan bo‘lib, bu tuzilmalar shimoliy-g‘arbdan janubda meridionalgacha va shimoliy-sharqdan shimolga qarab qabariq do‘nliklarni hosil qilib o‘zining yo‘nalishini o‘zgartirgan va g‘arb tomonga katta radiusdagi yoysimon egeklik hosil qilgan. Bu oblastning barcha hududlari devondan boshlab geosinklinal rivojlanish yakuniy bosqichga o‘tgan (kaledonid hududlari uchun).

Turon plitasining shimoliy-sharqiy qismida Djezkazgan Chuy, Teniz, Turgay va Sirdaryo botiqliklari hosil bo‘lgan.

O‘rta paleozoyda kaledon burmahanlikgiga mansub barcha oblastlar g‘arbda meridional Sharqiy-Ural regional choklar va janubda kenglik va diagonal uzilmalar

sistemasi bilan chegaralangan. Turon plitasining qolgan hududlarida bu uzilmalar ortida geosiklinal rivojlanish davom etgan.

Kaledonidlarning janubiy chekkalari qisman geosinklinal rivojlanishning gersin burmalanishi bilan qamrab olingan va ishlovlangan. Katta Karatau va uning shimoli-gʻarbi davomi va Karatau (Talass-Fargʻona) va Janubiy-Karatau uzilmalari oraligʻi hududlaridagi kaledonid uchastkalar oʻrta paleozoyda uzilmaoldi miogeosinklinal egeklikni namayonlaydi. Agar quyi paleozoyda Katta Karatau egekligi Ulutauning Baykonur egekligi bilan yagona dugada birlashgan boʻlsa, oʻrta paleozoyda Karatau uzilmasining yangidan hosil boʻlishi va shimoliy-gʻarb yoʻnalishda davom etishi natijasida Baykonur egelmasidan ajralgan. Shimoliy-gʻarbiy yoʻnalishda asta-sekin nuragan.

Shunday qilib, koʻrsatib oʻtilgan kaledonid zonalar gersin miogeosinklinal rivojlanishda qoʻshilgan. Gersin burmachanligi va Katta Karatau shimoliy-gʻarb faza boʻyicha tarqalgan magmatizim asta-sekin soʻnib borgan, Katta Karatau uzilmalar sistemasi yoʻnalishi boʻyicha 680 gʻarbiy meridianda butunlay toʻxtagan.

Gersin geosinklinal oblast hududida paleozoy boshlarida ikkita sistema mavjud boʻlgan: meridional (Ural) va subkenglik (Tyan-Shan). Birinchisi hududida bir qator geoantiklinal va geosinklinal zonalar ajratilgan boʻlib, geologik va geofizik materiallar boʻyicha janubga Orol dengizi rayonigacha choʻzilib borgan. Bu yerda ular ehtimol murakkab uzilmalar seriyasi boʻyicha Tyan-Shan geosinklinal sistemasidan turli kengliklarga tarqalgan. Uralning sharqiy zonalaridan baʼzilari yoysimon egelma hosil qilib, asta-sekin Tyan-Shanga mansub zonalariga oʻtgan boʻlishi mumkin. Tyan-Shan geosinklinal sistemasining ochilib qolgan Tyan-Shan qismida bir qator tuzilmali-fatsial zonalar kuzatiladi. Qizilqumda yer yuzasiga chiqib qolgan poydevorni oʻrganish natijasida va geofizik materiallar tahlili bu zonalar davom etganligini bildiradi va baʼzi yangi Tyanshanid oʻrasimon koʻmilgan qismlarini ajratish imkonini beradi. Mangʻishloq, Ustyurt va janubiy Orolboʻyi rayonlarida bu zonalardan baʼzilari shimoliy-gʻarbdan meridionalgacha oʻzgargan.

Aylanma koʻrinishga yoʻnalgan oʻrta paleozoy granitizatsiyalarining (Markaziy-Qoraqum, Karabogaz va Oʻrta-Kaspiy) keng maydoni subkenglik gersinidlarning tavnifiy xususiyati hisoblanadi. Bular ehtimol birikmalar markazi yoki yer qobigʻining materili oʻsish yadrosini oʻzida namyonlash mumkin.

Kechki paleozoy boshlarida qayid qilingan oblast jadal burmachanlik va orogen jarayonini kechirgan. Bu bilan bir vaqtda chekka va periklinal egekliklar, shuningdek, ichki botiqliklar va egekliklar rivojlana boshlagan. Ural burmachan oblastining gʻarbiy chekkalari boʻylab Uraloldi chekka egekliklar, uning janubiy botiqliklarida Ural periklinal egelmalar sistemasi shakillangan. Yirik uzilmalar sistemasi boʻylab gʻarb-shimoliy-gʻarb yoʻnalishda tor va chuqur mangʻishloq chiziqli choʻzilgan manfiy

strukturasi (jelob) joylashgan. Birvaqtning o'zida kichik o'lchamdagi chuqur Tuarkir grabeni hosil bo'lgan. Kechki paleozoyning barcha davri va triasning katta qismida bu egekliklar katta qalinlikdagi malos to'plamlarini (5-14 km gacha) birlashtirgan jadal cho'kishni jarayoniga duchor bo'lgan.

Uralning Atjaksin va Chagray periklinal egekliklari janubda Shimoliy Ustyurt va Orol dengizi tomon ochilgan va keng depressiyasiga o'tgan bo'lib, asosan kichik qalinlikdagi (2-5 kmgacha) qizil rangli formatsiya to'plangan. Shuningdek, Mang'ishloq jelobidan janubda Janubiy Ustyurt va Janubiy Mang'ishloq hududlarida, Tuarkir grabenidan janub va sharqda Qoraqum va Janubiy-Sharqiy Turkmaniston past tekisliklari hududlarida keng depressiya rivojlangan.

Alohida kichik botiqliklar yuqori paleozoy-trias molaslari bilan Turon plitasining boshqa joylarida ham hosil bo'lgan. Bunday tipdagi botiqliklar Tyan-Shan ochiq hududida ham ma'lum. Kechki paleozoyda Tyan-Shanning bir qator egekliklariga katta qalinlikdagi vulqon qatlamlarining to'planishi sodir bo'lgan.

Kechki paleozoyda Sharqiy-Ural regional choklari bo'ylab sharqda effuziv-terrigen jinslardan tashkil topgan o'ziga xos egekliklar (Kushmurun va Tyuratam) hosil bo'lgan. Ularning shakillanishi erta triasgacha davom etgan. Bu egekliklarni Uraloldi chekka egekliklar gomologi sifatida qarash mumkin. Bular ko'tarilib boradigan Ural burmahan sistemasidan sharqda kaledon asosda rivojlangan.

Yuqori paleozoy-triasda Turon plitasining katta qismida cho'kindi to'planish sodir bo'lmagan. Yuqori paleozoygacha bo'lgan jinslar burmahanligi yuqoriga chiqib qolgan va tekislangan bo'lib, arofidagi egekliklar va botiqliklar uchun material tashish manbai hisoblanadi.

Triasning ikkinchi yarimida chuqur egekliklarni to'ldirgan (Mang'ishloq, Janubiy-Ural, Uraloldi vab.), yuqori paleozoy-trias jinslari jadal burmahanlikka duchor bo'lgan va chiziqli burma sistemasida siqilgan. Mang'ishloq jelobini va Tuarkir grabenini chegaralaydigan uzilmalar bo'ylab, jadal yuqori trias burmahanligi nafaqat bu egekliklardagi jinslarni qamrab olgan, bulki uzilmalarga tutash bo'lgan ko'tarilmalardagi yuqori paleozoygacha bo'lgan jinslarni ham qamrab olgan. Bu haqda tarkibida vutigenli kaliy bo'lgan minerallarning absolyut yoshi (180-200 mln. yil) dalolat beradi. Bu minerallar Markaziy Ustyurtda yuraosti yotqiziqlarining quduqlar orqali ochilgan yuqori paleozoygacha bo'lgan jinslardan ajratib olingan. Bu minerallarni hosil bo'lishi regional metamorfizm tasiri ostida sodir bo'lgan. Yuqorida qayid etilgan egekliklar (shuningdek, ko'tarilmalar) yuqori trias burmalanish natijasida burmahan-xarsangli tog' inshootlariga aylangan. Shimoliy va Janubiy Ustyurt, Janubiy Mang'ishloq, Qoraqum va Janubiy-sharqiy Turkmaniston hududlarida yuqori paleozoy-trias yotqiziqlari kuchsiz dislokatsiyalangan. Bu hududlar yuqori trias burmahanligidan sung yuqori paleozoy-trias depressiyasi ancha bukilgan.

ADABIYOTLAR

1. Вольвовский И.С., Гарецкий Р.Г., Шлезингер А.Е., Шрайбман В.И. Тектоника Туранской плиты / издательство «Наука» Москва 1966
2. . Ахмедов Х.Р., Панжиев Х.А., Эшмуродов А.П. «Строение юрско-меловых отложений центральной части Бухаро-Хивинского нефтегазоносного бассейна» Научно-образовательный журнал для студентов и преподавателей «StudNet» №5/2021
3. Ахмедов Х. Р.Тектонические и геодинамические характеристики нефтегазоносности бухаро-хивинской нефтегазоносной регион //«Цифровые технологии, инновационные идеи и перспективы их применения в сфере производства» Международная научно-практическая конференция 12 июнь 2021 йил, Андижон, 22-25 б.